

ირინე ჩაჩანიძე

**უილიამ რიჩარდ მორფილის "ქართული ენა და
მწერლობა" გაზეთ "ივერიის" ფურცლებზე**

ინგლისელი მეცნიერის უილიამ მორფილის სახელი მჭიდროდაა დაკავშირებული ინგლისში ქართული კულტურის შესწავლის ისტორიასთან. იგი იყო პირველი, ვინც გააცნო დასავლეთს საქართველო. მოგზაურთა ჩანაწერები, ევროპულ ენებზე საქართველოსა და კავკასიის აღწერები ძალზე ვრცელ ლიტერატურას შეადგენს, მაგრამ ეს აღწერანი მეტწილად საინტერესოა უფრო ეთნოგრაფიული ან ისტორიული თვალსაზრისით.

ინგლისში ერთ-ერთი პირველი მეცნიერი, რომელმაც ხელი მოჰკიდა ქართული ენის შესწავლას, იყო პროფესორი მორფილი. იგი ცნობილი იყო, როგორც პირველი ინგლისელი სლავისტი, რომლის კალამს ეკუთვნის რუსული, პოლონური, ბულგარული, სერბული და სხვა სლავური ენების გრამატიკები.

1880 წელს მორფილი სერიოზულად დაინტერესდა ქართული ენის შესწავლით. ამ საქმეში იგი წააქეზა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის პროფესორის ალექსანდრე ცაგარელის წიგნებმა, რომლის საენათმეცნიერო და ბიბლიოგრაფიულმა ნაშრომებმა, აგრეთვე, ქართული ლიტერატურის ნიმუშების თარგმანებმა დიდად შეუწყვეს ხელი მკითხველებში კავკასიოლოგიისადმი ინტერესის გაღვივებას.

1888 წელს მორფილი საქართველოში გაემგზავრა, რათა თვითონვე უშუალოდ შეესწავლა ქართული ენა და ხალხი. თბილისში იგი ეწვია ქალაქის მუზეუმს, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, გაზეთ "ივერიის" რედაქციას. გარდა ამისა, შინ ესტუმრა ილია ჭავჭავაძეს, სადაც გაეცნო მრავალ გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეს. მორფილის დაკვირვებათა შედეგები ჩამოყალიბებულია დასაბუთებულ წერილში, რომელიც სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ გამოაქვეყნა ჟურნალ "აკადემიში" სათაურით "ქართული ენა და მწერლობა".

ქართული პრესა დაკვირვებით ადევნებდა თვალყურს მორფილის ყოველ ნაშრომს საქართველოზე. მასალებს ინგლისელი მეცნიერის შესახებ ძირითადად აქვეყნებდა გაზეთი "ივერია", საიდანაც შემდეგ ბეჭდავდნენ სხვა ქართული ორგანოები. "ივერია" ბეჭდავდა მორფილის სტატიების სრულ ან შემოკლებულ თარგმანს, იუწყებოდა, თუ რაზე მუშაობს ამჟამად მეცნიერი და ასე შემდეგ. მორფილის მოღვაწეობით აშკარა დაინტერესება ჩანს იმ საგაზეთო შენიშვნებიდან, რომლებიც გვაუწყებს, რომ მორფილი ამზადებს სტატიას საქართველოს შესახებ ("ივერია", 1888, 5 ივლისი), რომ მან დაამთავრა და გამოაქვეყნა ეს სტატია ("ივერია", 1888, 28 ივლისი).

დასასრულ, "ივერიის" უკვე 14 აგვისტოს ნომერში გამოჩნდა მორფილის სტატიის სრული თარგმანი. მთარგმნელი სტ. ჭრელაშვილი საგანგებოდ მიუთითებს შენიშვნაში, რომ მან სიტყვასიტყვით თარგმნა პროფესორ მორფილის სტატია, რომელიც დაიბეჭდა ინგლისურ ჟურნალში "აკადემი".

გაზეთმა “ივერია” მას “ქართული ენის მცოდნე და მკვლევარი” უწოდა. უფრო მოგვიანებით იმავე გაზეთმა ამცნა მკითხველებს, რომ მორფილს უკვე მზადა აქვს სტატია ქართული ენის შესახებ. ავტორი გულისტკივილს გამოთქვამს თავის სტატიაში იმის თაობაზე, რომ საქართველოს კულტურა სრულიად უცნობია ინგლისელთათვის და ცდილობს მიაწოდოს ზოგადი ცნობები საქართველოს ისტორიის, ლიტერატურისა და ენის საკითხებზე. იგი აღნიშნავს:

“მე მგონია, ზოგ მკითხველს ჟურნალ “აკადემიისა” ეინტერესება, თუ დღეს რა მდგომარეობაშია ენა და ლიტერატურა საქართველოსი, რომელზედაც ძალიან მცირე ცნობაა გავრცელებული ჩვენს ქვეყანაში. მართლაც, რომ გამოვაკლოთ შრომა პატივცემულ მამა მალანისა, რომელმაც გადმოსთარგმნა ზოგი რამ ქართულ საეკლესიო თხზულებებიდან, არც ერთს ინგლისელს მწერალს თვით დღევანდლამდე არ მოუკიდნია ხელი ამ საქმისათვის” (“ივერია“, 1888, 14, VIII, გვ. 3).

ინგლისელი მეცნიერის მიმოხილვის მიხედვით, ქართული ლიტერატურა მდიდარია და ათას წელიწადზე მეტი ხნის ისტორია მოეპოვება; იგი მოიხსენიებს ათონის მთაზე დაცული ბიბლიის ქართულ ხელნაწერებს, რომელთა აღწერილობაც ახალი გამოქვეყნებული ჰქონდა ალექსანდრე ცაგარელს. პოეტური თხზულებებიდან ყველაზე გამორჩეულად ასახელებს შოთა რუსთაველის “ვეფხისტყაოსანს“, რომლის მშვენიერი დასურათებული გამოცემაც სწორედ იმ წელს გამოქვეყნდა თბილისში. მორფილს ასევე მნიშვნელოვნად მიაჩნია “როსტომიანი“, ქართული “ქილილა და დამანა“, სულხან-საბა ორბელიანის “წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“ და მისივე ქართული ლექსიკონი. თანამედროვე მწერლებიდან ავტორი მოიხსენიებს გრიგოლ ორბელიანს, ნიკოლოზ ბარათაშვილს და ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, რომლის ასული გრიბოედოვის მეუღლეა “და დიდი ხნის ქვრივობის შემდეგ მის გვერდით განისვენებს მამადავითზე, თბილისში“. გარდა ილია ჭავჭავაძისა, გამოჩენილი ქართველი მწერლები იყვნენ დრამატურგი გიორგი ერისთავი და პოეტები: აკაკი წერეთელი, ვახტანგ ორბელიანი და რაფიელ ერისთავი. მორფილი, აგრეთვე, ხოტბას ასხამს 1879 წელს დაარსებულ “ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მოღვაწეობას. მას საშუალება ჰქონდა გასცნობოდა თბილისში საზოგადოების წიგნსაცავს, რომელიც ძვირფას ხელნაწერებსა და ნაბეჭდ წიგნებს შეიცავდა. ავტორი შენიშნავს: “ყველა ფილოლოგოსი უნდა იმედოვნებდეს, რომ ქართველები განაგრძობენ ჭერ კიდევ ხელნაწერებად მყოფი თავიანთი საინტერესო ლიტერატურის ბეჭდას“ და ასრულებს ქართველოლოგიის ისეთი პიონერებისადმი ხარკის გადახდით, როგორებიც იყვნენ მარი ბროსე, ბერჟე და ალექსანდრე ცაგარელი, რომელთაც ქართველოლოგიის საკვლევი ასპარეზი გადაუშალეს ევროპელ მეცნიერებს.

წარმოდგენილ მოხსენებაში ჩვენთვის განსაკუთრებით ფასეულია უილიამ მორფილის ნაშრომის მიხედვით საენათმეცნიერო ხასიათის ინფორმაცია საქართველოში არსებული ქართველური ენების შესახებ და სწორედ ამ პუბლიკაციის ტექსტით ვსარგებლობთ:

“ჭერ საბოლოოდ არ არის გადაწყვეტილი, რა ადგილი უჭირავს ქართულ ენას სხვა ენათა ოჯახობაში. ჩვენ ვხედავთ, რომ ქართული ენა ავლუტინატიურია და აქვს მონათესავედ შერეული, სვანური და ლაზური ენა, ანუ დიალექტა.

უკანასკნელი ორი ენა კი, უეჭველად უფრო დილაექტები არის. მეგრული ენა საკმაოდ დაჰმორბემა ქართულსა, თუმცა თავისი ფესვები კი — სიტყვის ძირი, სრულებით ქართულისა აქვს. რადგანაც მეგრულს ენაზედ არ არის მწერლობა, ამიტომ იმის შესასწავლელად მასალა ნაკლებად იყო. უნდა სამეგრელოში წასულიყავ და ისე შევესწავლა ქვეყანა, მანამ არ დაიბეჭდებოდა რუსულს ენაზედ პროფესორ ცაგარელის „ეტიუდები სამეგრელოსი“ 1880 წელსა. ეტიუდები შესდგებოდა სახალხო არაკებისაგან, რომელიც მოკრებილია სამეგრელოში, და არაკებს ჩართული აქვს საფილოლოგიო შენიშვნები. შესაძლოა, რომ უკეთესი ჩამომავლობითი სახელი ამა ენათა იყოს ივერიის ოჯახობა. თავისის აგებულობით ქართული ენა ძლიერ წააგავს ბასკთა ენას, მეტადრე ზმნის შედგენაში, სადაც შეხორცებულია ნაცვალ-სახელითი სუფიქსები და პრეფიქსები; ხოლო მათი სიტყვები კი სრულებით არაფერში არ ჰგვანან ერთმანეთს. თანახმად სქემისა, რომელიც დაბეჭდილია ბ-ნ ერკერტის ჩინებულს თხზულებაში (ერკერტი არის გერმანელი სამხედრო კაცი, რომელიც წინათ რუსეთის სამსახურში იყო, დაჰბეჭდა 1887 წელს ლეიპციგში გერმანულს ენაზედ წიგნი, სახელად „კავკასია და მისი ერნი“), რიცხვი ხალხთა, რომელნიც ლაპარაკობენ ქართულს ენაზედ, არის ერთი მილიონი და ასი ათასი. ეს თხზულება ბატონი ერკერტისა შემკულია წარჩინებულის საეტნოლოგო რუკათი“ („ივერია“, 1888, 14. VIII, გვ. 3).

მორფილს კარგად აქვს გაცნობიერებული თავისებურებანი, რომლებიც განაპირობებენ ქართულისა და მისი მონათესავე ენების — მეგრულის, სვანურისა და ლაზურის ცალკე ჯგუფად გამოყოფას. ის მსჯელობს ქართველურ ენათა ჯგუფის აგლუტინაციური აგებულების შესახებ, ბასკურს რომ მოგვაგონებს განსაკუთრებით ზმნის ფორმაში, რომლებიც შეიცავს ნაცვალსახელურ პრეფიქსებსა და სუფიქსებს. ამასთანავე, ავტორი უარყოფს ქართულისა და ბასკურის ლექსიკური ფონდის ნათესაურ კავშირს და სამართლიანად მიიჩნევს ენათა სხვადასხვა ჯგუფებში ქართულისათვის ადგილის მიჩენის მცდელობას.

საინტერესოა ავტორის მსჯელობა ქართული დამწერლობის შექმნისა და ქრონოლოგიის შესახებ:

„ივერიის ენათა ოჯახობაში ენა გიორგიანებისა, ანუ, როგორც მკვიდრნი ეძახიან თავიანთს თავს, ქართველებისა არის ერთადერთი ენა, რომელსაც შეუძლიან მოიწონოს თავი იმით, რომ აქვს საკუთარი მწერლობა, და ეს მწერლობა გადაჭიმულია მთელის ათასის წლის მანძილზე, ამიტომ არის როგორც დიდი ხნისა, აგრეთვე ვრცელიცა. უმთავრესი ბუდე ქართულის მწერლობისა არის მშვენიერი ქალაქი ტფილისი, რომელიც თავისის მდებარეობით ერთ გასაოცარ ადგილთაგანია კავკასიაში. მწერლობის კვალი იწყება მერვე საუკუნეში სამღვთო წერილის ნაწილ-ნაწილ თარგმანებითა, მაგალითად, დავითნისა. არის აგრეთვე სრული თარგმანი დაბადებისა მეათე საუკუნეში და ინახება ივერიელ მონასტერში ათონის მთაზე. საეკლესიო ნაწერები მეტად ბევრია და ჩამოთვლილსა ჰნახავთ პროფ. ცაგარელის რუსულს თხზულებაში სახელად „ანგარიში შესახებ ქართულის მწერლობის ნაშთთა“, რომლისაც დაიბეჭდა ჯერ მხოლოდ პირველი ნაწილი“ („ივერია“, 1888, 14. VIII გვ. 3).

ნაშრომში უილიამ მორფილს ყურადღების მიღმა არ დარჩენია ქართული ლექსიკოგრაფიის, კერძოდ, განმარტებითი და თარგმნითი ლექსიკონების საკითხებზე მსჯელობა, რომელშიაც აღნიშნავს. „სულხან თარგმანი არის

ავტორი პირველის ქართულის დიქციონერისა “სიტყვის კონა“, რომელიც დაიბეჭდა ტფილისში 1884 წელს. ეს თხზულება გამოიყენა ჩუბინაშვილმა თავისის რუსულ-ქართულ ლექსიკონის შედგენაში“.

დასასარულ, მორფილის მოღვაწეობა ხელს უწყობდა ქართული საზოგადოების მისწრაფებას იმისკენ, რომ ცნობები ქართული კულტურის შესახებ გასცდნოდა საქართველოს ფარგლებს. სწორედ ამ მხრივ, ავტორის სტატია “ქართული ენა და მწერლობა“ სრული პატივისცემისა და ყურადღების ღირსია და მისმა სახელმა საპატიო ადგილი უნდა დაიკავოს ინგლის-საქართველოს საენათმეცნიერო და ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

გაზეთი “ივერია, 1888 – “ივერია“, ქართული ენა და მწერლობა, №171, 14 აგვისტო, ტფ., 1888.

ნ. ორლოვსკაია, 1993 – ნ. ორლოვსკაია, უილიამ მორფილი ალექსანდრე ცაგარელის შესახებ, დროშა, 1993, №8, გვ. 13.

მ. ჯაიანი, 2007 – მ. ჯაიანი, ქართულ-ინგლისური კულტურული ურთიერთობების ისტორიიდან, კულტურათაშორისი კომუნიკაციები, №2, თბ., 2007. გვ. 3-12.

IRINE CHACHANIDZE

WILLIAM RICHARD MORFILL'S 'GEORGIAN LANGUAGE AND LITERATURE' ON THE PAGES OF THE 'IVERIA' NEWSPAPER

The name of English scholar William Morfill is closely connected with the study of the history of Georgian culture in England. He was the first who introduced Georgia to the West. In 1888 Morfill made a journey over Georgia to study the Georgian language and people. Georgian press was always watchful for Morfill's works about Georgia. Articles about the English scientist were published in the newspaper 'Iveria'. The results of Morfill's observations are formulated in the letter which was published in a magazine 'Academy' after his return to his homeland under the title 'Georgian Language and Literature'.

Linguistic information about the writing system of the Kartvelian languages based on William Morfill's works discussed in the presented paper is of a particular value.